

TIJORAT BANKLARIDA FAKTORING OPERATSIYALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Ilmiy rahbar: R.Yusupov,

Ibrohimov Asilbek Azizbek o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida faktoring operatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada faktoring xizmatlarining bank faoliyatidagi o‘rni, ularning mijoz korxonalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlashdagi ahamiyati hamda aylanma mablag‘lar yetishmovchiligini bartaraf etishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Izlanishlar davomida faktoring operatsiyalarining bank daromadlilikiga, likvidligiga va kredit risklarini kamaytirishga ta‘siri o‘rganildi. Maqolada rivojlangan davlatlar tajribasi asosida faktoring xizmatlarini takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: faktoring, tijorat banklari, iqtisodiy samaradorlik, likvidlik, daromadlilik, kredit riski, aylanma mablag‘lar, debitor qarzdorlik.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklari tomonidan ko‘rsatilayotgan zamonaviy moliyaviy xizmatlar ichida faktoring operatsiyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Faktoring xizmatlari korxonalarining qisqa muddatli moliyaviy ehtiyojlarini qoplash, debitor qarzdorlikni boshqarish hamda aylanma mablag‘lar uzluksizligini ta‘minlashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatida faktoring xizmatlarining qo‘llanilishi ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Zamonaviy iqtisodiy munosabatlarda korxonalar tomonidan mahsulot va xizmatlarni kechiktirilgan to‘lov asosida realizatsiya qilish holatlari

kengayib borayotgani sababli debitor qarzdorlik hajmi ham ortmoqda. Natijada korxonalarda aylanma mablag'lar yetishmovchiligi yuzaga kelmoqda. Ushbu muammoni hal etishda tijorat banklari tomonidan taqdim etilayotgan faktoring xizmatlari samarali moliyaviy mexanizm hisoblanadi.

Faktoring operatsiyasi mohiyatiga ko'ra, korxonaning xaridorlardan olinishi lozim bo'lgan qarzdorlik talablarini tijorat banki yoki maxsus moliyaviy tashkilot tomonidan sotib olinishi bilan izohlanadi [1]. Bunda bank korxonaga tovar yetkazib berilgan yoki xizmat ko'rsatilganidan keyin darhol mablag'ning asosiy qismini to'lab beradi, qolgan qismi esa xaridor tomonidan qarz to'liq qoplangach beriladi. Shu orqali korxonaga uzoq muddat mablag' kutib qolmaydi va o'z faoliyatini uzluksiz davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ishlab chiqarish hajmining kamayib ketishini oldini oladi hamda korxonaning moliyaviy aylanish jarayonini tezlashtiradi.

Tijorat banklari faoliyatida faktoring xizmatlarining ahamiyati bir necha jihatlar bilan izohlanadi. Avvalo, ushbu xizmat banklar uchun qo'shimcha daromad manbai hisoblanadi. Faktoring operatsiyalari orqali banklar foizli daromad va komission to'lovlar oladi. Shu bilan birga, banklarning mijozlar bazasi kengayadi hamda korxonalar bilan uzoq muddatli hamkorlik munosabatlari shakllanadi. Ayniqsa, raqobat kuchayib borayotgan bank sektorida an'anaviy kreditlash xizmatlaridan tashqari zamonaviy moliyaviy mahsulotlarni taklif qilish banklarning bozordagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Faktoring xizmatlari banklarning aktiv operatsiyalarini diversifikatsiya qilishga ham yordam beradi.

Faktoring xizmatlarining korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi o'rni ham juda muhimdir [2]. Korxonalar faoliyatida eng asosiy muammolardan biri bu aylanma mablag'larning yetishmasligi hisoblanadi. Ayniqsa, mahsulot yetkazib berilganidan keyin to'lovlar bir necha oy davomida kechiktiriladigan holatlarda korxonaga ishlab chiqarish jarayonini davom ettirish uchun qo'shimcha moliyaviy resurslarga ehtiyoj sezadi. Faktoring xizmatlari aynan shu muammoni tezkor tarzda

hal qilish imkonini beradi. Chunki korxonalar debitor qarzdorlikni bankka topshirish orqali qisqa vaqt ichida naqd pul oqimini tiklaydi. Natijada xomashyo xarid qilish, ish haqi to'lash, soliqlarni o'z vaqtida amalga oshirish va boshqa operatsion xarajatlarni qoplash imkoniyati kengayadi. Shuningdek, faktoring xizmatlari korxonalarining kredit yukini oshirmasligi bilan ham muhim ahamiyatga ega. Oddiy kreditlashda korxonalar qo'shimcha qarz majburiyatini oladi va garov ta'minoti talab qilinadi. Faktoringda esa asosiy e'tibor korxonaning debitor qarzdorligiga qaratiladi. Bu esa kichik biznes subyektlari uchun qulay moliyaviy instrument hisoblanadi. Ayniqsa, yetarli garov bazasiga ega bo'lmagan tadbirkorlik subyektlari faktoring xizmatlari orqali o'z faoliyatini moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi ham faktoring xizmatlarining iqtisodiy samaradorligi yuqori ekanligini ko'rsatmoqda. Xalqaro faktoring assotsiatsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda jahon faktoring bozori hajmi trillionlab dollarni tashkil etmoqda. Yevropa davlatlari, AQSH va Osiyo mamlakatlarida faktoring xizmatlari savdo operatsiyalarining ajralmas qismiga aylangan. Bu esa mazkur xizmatning korxonalar faoliyatida likvidlikni ta'minlash va moliyaviy risklarni kamaytirishdagi rolini tasdiqlaydi.

O'zbekistonda ham bank tizimini modernizatsiya qilish jarayonida faktoring xizmatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish hamda raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar faktoring xizmatlarining kengayishiga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, elektron hujjat aylanishi va raqamli platformalarning rivojlanishi faktoring operatsiyalarini tezkor va qulay amalga oshirish imkoniyatini bermokda.

Factoring operatsiyalarining bank daromadlilikiga ta'siri, avvalo, ushbu xizmat orqali olinadigan foiz va komission daromadlar bilan izohlanadi [3]. Tijorat banklari faktoring xizmatlarini amalga oshirish jarayonida mijozlardan ma'lum miqdorda xizmat haqi va foiz to'lovlarini undiradi. Bu esa bankning foizsiz daromadlari

hajmini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, banklar o'rtasida raqobat kuchayib borayotgan sharoitda an'anaviy kreditlashdan tashqari qo'shimcha moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish bank rentabelligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Faktoring xizmatlari orqali banklar yangi mijozlarni jalb qiladi hamda mavjud mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlik munosabatlarini shakllantiradi. Natijada bank xizmatlari hajmi kengayadi va daromad manbalari diversifikatsiyalanadi.

Faktoring operatsiyalarining muhim jihatlaridan biri shundaki, ular qisqa muddatli moliyalashtirish shakliga ega bo'lib, mablag'lar aylanish tezligini oshiradi [4]. Bu holat bank aktivlaridan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Oddiy kreditlash operatsiyalarida mablag'lar uzoq muddat davomida muomaladan chiqib qolishi mumkin bo'lsa, faktoring operatsiyalarida to'lov muddati nisbatan qisqa hisoblanadi. Natijada bank resurslarining aylanish tezligi ortadi va likvidlik ko'rsatkichlari yaxshilanadi. Likvidlik bank faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatini ifodalaydi. Faktoring operatsiyalarining rivojlanishi banklarda yuqori likvid aktivlar ulushining oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, faktoring operatsiyalari tijorat banklari uchun kredit risklarini kamaytirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. An'anaviy kreditlashda asosiy risk qarz oluvchining kreditni qaytara olmasligi bilan bog'liq bo'lsa, faktoring operatsiyalarida moliyalashtirish real savdo operatsiyalariga asoslanadi. Ya'ni, bank mahsulot yetkazib berilgan yoki xizmat ko'rsatilganligi tasdiqlangan debitor qarzdorlikni moliyalashtiradi. Bu esa operatsiyaning ishonchlilik darajasini oshiradi. Bundan tashqari, faktoring xizmatlarida qarzdor korxonaning moliyaviy holati bilan bir qatorda xaridorning to'lov qobiliyati ham tahlil qilinadi. Natijada risklar bir necha tomon bo'yicha baholanadi va ehtimoliy yo'qotishlar kamayadi.

Faktoring operatsiyalarining regressli va regresssiz turlari mavjud bo'lib, ular risklarni taqsimlash mexanizmi bilan farqlanadi [5]. Regressli faktoringda xaridor

to'lovni amalga oshirmasa, bank mablag'ni yetkazib beruvchi korxonadan qaytarib olish huquqiga ega bo'ladi. Bu esa bank risklarini sezilarli darajada kamaytiradi. Regressiz faktoringda esa risk bank zimmasiga o'tadi, biroq bunday operatsiyalar yuqori komission daromad evaziga amalga oshiriladi. Shu sababli tijorat banklari risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish orqali faktoring operatsiyalaridan samarali foydalanishga intiladi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda bank tizimini isloh qilish jarayonida faktoring xizmatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish va raqamli moliyaviy texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar faktoring operatsiyalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, elektron hujjat aylanishi va onlayn moliyaviy platformalarning shakllanishi faktoring xizmatlarini tezkor va shaffof amalga oshirish imkonini bermoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, faktoring operatsiyalari tijorat banklari faoliyatining muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu xizmatlar banklarning daromadlilikini oshirish, likvidlik darajasini mustahkamlash hamda kredit risklarini kamaytirishda samarali moliyaviy instrument sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, faktoring operatsiyalari korxonalarining aylanma mablag'lar bilan bog'liq muammolarini bartaraf etish, moliyaviy barqarorligini ta'minlash va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida faktoring xizmatlarini rivojlantirish, raqamli texnologiyalar asosida ushbu xizmatlarni takomillashtirish hamda xalqaro tajribalarni amaliyotga keng joriy etish tijorat banklari faoliyati samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanigan adabiyotlar:

1. Bank auditi: Darslik/ M .Yadgarova, R.Qurbonov; — T.: «IqtisodM oliya», 2019 , - 320 b.

2. Norkobilov S, Ortikov U. Bank auditi. T., 2004. 108 b.
3. Куницына Н.Н., Хисамудинов В.В. Банковский аудит: Учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2014. 216 с.
4. Abdullaeva S. H. Pul, kredit va banklar //Toshkent: Iqtisod-moliya. – 2007. – T. 344.
5. Axmadaliyevna D. S. O ‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARIDA KREDIT SIYOSATI VA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISH //Worldwide Cross-Disciplinary Research. – 2024. – T. 1. – №. 1.